

**ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені  
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

**БЕЗПАЛЬКО Ольга Володимирівна**

УДК 37.013.42.01(043)

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ  
З ДІТЬМИ ТА УЧНІВСЬКОЮ МОЛОДДЮ  
В ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ**

13.00.05 – соціальна педагогіка

**Автореферат**  
дисертації на здобуття наукового ступеня  
доктора педагогічних наук

Луганськ – 2007

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті проблем виховання АПН України.

**Науковий консультант:** доктор педагогічних наук, професор **Зверєва Ірина Дмитрівна**, Представництво благодійної організації „Кожній дитині” в Україні, головний консультант (м. Київ).

**Офіційні опоненти:** доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України **Ничкало Нелля Григорівна**, Президія Академії педагогічних наук України, академік-секретар Відділення педагогіки і психології професійно-технічної освіти (м. Київ);  
доктор педагогічних наук, доцент **Рижанова Алла Олександрівна**, Харківська державна академія культури, проректор з науково-педагогічної та виховної роботи;  
доктор педагогічних наук, доцент **Поліщук Юрій Йосипович**, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи.

Захист відбудеться 13 червня 2007 року о 12.30 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 29.053.01 у Луганському національному педагогічному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 91011, м. Луганськ, вул. Оборонна, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка (91011, м.Луганськ, вул. Оборонна, 2).

Автореферат розісланий 11 травня 2007 р.

**Учений секретар  
спеціалізованої вченої ради**

**Л.Л. Бутенко**

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність дослідження.** Економічні перетворення, що відбуваються на сучасному етапі становлення української державності, а також процеси демократизації та розбудови громадянського суспільства супроводжуються трансформацією суспільного життя, змінами в соціальній сфері. Нові суспільно-економічні відносини значною мірою впливають на формування соціальної політики, діяльність різних соціальних інститутів.

Для успішного соціального розвитку суспільства в умовах сьогодення дуже важливо зосередити увагу на вирішенні проблем забезпечення соціальних гарантій і соціального захисту дітей та учнівської молоді, створенні умов для їх адаптації в соціальному середовищі: сім'ї, шкільному колективі, територіальній громаді. Ці завдання можуть бути успішно вирішені лише за умови створення дієвих та ефективних у своїй діяльності соціальних служб, активної участі в соціально-педагогічній роботі фахівців соціальної сфери та власне користувачів соціальних послуг.

Вітчизняна соціально-педагогічна парадигма, враховуючи особливості суспільно-економічного розвитку, має базуватися на інтеграції зусиль, засобів і можливостей різних державних та неурядових організацій на всіх рівнях, і в першу чергу, на рівні територіальної громади, з метою проведення соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю, організації заходів щодо залучення членів громади до вирішення власних проблем, сприяння їхній активній участі у суспільному житті. Таке спрямування соціально-педагогічної роботи повною мірою відповідатиме міжнародним критеріям, зокрема резолюції спеціальної сесії ООН щодо становища дітей (Нью-Йорк, 8-10 травня 2002 р.), що зобов'язує держави – члени ООН створювати громади, сприятливі для життя дітей.

Зараз соціально-педагогічна робота в різних соціальних інститутах, етнічних та територіальних громадах набуває все більшого значення. Соціальна педагогіка, визначаючи своїми базовими поняттями „життєвий світ дитини”, „соціальне середовище”, „життєвий простір особистості”, досліджує педагогічні можливості середовища життєдіяльності дитини та його вплив на її соціальне становлення. Впродовж останніх років пріоритетним об'єктом дослідження стала територіальна громада як соціальне середовище, місце соціального буття дітей і учнівської молоді та фактор їх соціалізації.

Як і в Україні, багато громад в усьому світі занепокоєні загостренням соціальних та економічних проблем, що погіршують соціальне становище дітей та учнівської молоді. Спеціальні урядові програми, націлені на їх вирішення, не дають очікуваних результатів.

В Україні негайного вирішення потребують проблеми соціального сирітства, злочинності неповнолітніх, наркоманії та інших залежностей серед молоді, насильство щодо дітей, погіршення стану їхнього здоров'я та багато інших

соціальних проблем. Стає більш чітким розуміння, у тому числі на рівні територіальної громади, що ці проблеми є не ізольованими, а глибоко взаємопов'язаними.

У числі актуальних проблема соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді розглядається в Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді, де їй присвячено окремий розділ. У ньому зокрема зазначається, що мета виховної роботи в громаді – створення цілісного виховуючого середовища, підвищення його виховного потенціалу, забезпечення різних напрямів виховної роботи шляхом створення спеціальних програм. У Національному плані дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на 2006-2016 роки одним із завдань визначено активізацію громади шляхом залучення її представників до планування змін в інтересах дітей та їх впровадження на місцевому рівні.

**Стан розробки проблеми.** На теперішній час у монографіях, дисертаціях та інших наукових працях із соціальної педагогіки значною мірою висвітлено: теоретичні концепції соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю (І.Зверева, А.Капська, Л.Міщик, А.Рижанова, Л.Штефан); особливості соціалізації дітей та молоді в сучасних умовах (Н.Гавриш, Н.Лавриченко, Г.Лактіонова, С.Савченко, П.Плотніков); основи соціально-правового захисту дітей і молоді (Н.Агаркова, О.Караман, І.Ковчина, Н.Шевченко); технології соціально-педагогічної роботи з різними групами клієнтів (Р.Вайнола, Н.Заверико, Л.Мельник, С.Мукомел, С.Харченко); організацію соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю з обмеженими функціональними можливостями (І.Іванова, В.Ляшенко, О.Молчан); особливості профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі та формування здорового способу життя неповнолітніх (О.Вакуленко, І.Козубовська, В.Оржеховська, О.Пилипенко); розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (Г.Бевз, І.Пеша); зміст та форми соціально-педагогічної роботи з сім'єю як провідним інститутом соціалізації особистості (Т.Алексєєнко, В.Кравець, І.Трубавіна); організаційно-методичні основи діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (О.Кузьменко, С.Толстоухова); особливості соціально-педагогічної діяльності дитячих і молодіжних організацій (М.Баяновська, Ю.Жданович, Ю.Поліщук).

Аналіз літературних джерел та результатів наукових досліджень із проблем соціальної педагогіки дозволяє зробити висновок, що в численних і вагомих за теоретичними й прикладними надбаннями цієї науки залишається поза увагою проблема комплексного дослідження соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в територіальній громаді. Варто зауважити, що окремі напрями соціально-педагогічної діяльності, висвітлені у вищезазначених наукових дослідженнях, реалізуються в різних соціальних інституціях територіальних громад і потребують узагальнення.

Питанням роботи в громаді як складовій діяльності соціального педагога та соціального працівника присвячені окремі праці Т.Алексєєнко, І.Зверєвої, А.Капської, Т.Семигіної, В.Сидорова. Актуальною ця проблематика є і для російських науковців, зокрема О.Воронцової, С.Гіля, Л.Гнусаревої, Л.Оліфіренко, С.Павлова та інших. Проте найбільш повно проблема соціальної роботи в громаді розкрита у працях зарубіжних авторів Г.Брагера, Д.Боп, М.Боп, М.Майо, М.Пейна, А.Твелвтріза, П.Тейлора та інших.

Актуальність соціально-педагогічної роботи в громаді значною мірою обумовлена тим, що в умовах сьогодення спостерігається низка суперечностей між:

- потребою суспільства в ефективно діючій системі соціально-педагогічної підтримки дітей і молоді на місцевому рівні та відсутністю цілісної теорії її організації, відповідного технологічного та нормативно-правового забезпечення;
- декларуванням державою ролі місцевого самоврядування у вирішенні соціальних проблем, у тому числі дітей і молоді, та інертністю місцевої влади в питаннях залучення членів громади до активної участі в процесах визначення та вирішення проблем дітей і молоді місцевої громади;
- різними видами соціально-педагогічної діяльності неурядових організацій та нерозробленістю змісту, напрямів і форм їхньої роботи у взаємодії з іншими соціальними інститутами в межах територіальної громади;
- потребою в якісних соціальних послугах закладів соціально-педагогічної інфраструктури територіальної громади та невідповідністю послуг, що надаються в цих закладах, потребам і запитам дітей та учнівської молоді окремої громади;
- необхідністю підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників до роботи в територіальній громаді та відсутністю теоретико-методологічного обґрунтування й науково-методичного забезпечення такої підготовки.

Важливість соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю на рівні територіальної громади обумовлюється сьогодні такими чинниками: змінами у сфері суспільного розвитку; досягненнями соціально-педагогічної діяльності за останнє десятиліття; наявністю окремих нормативно-правових документів щодо організації соціально-педагогічної роботи на місцевому рівні.

Таким чином, враховуючи відсутність теоретичних досліджень і практичних рекомендацій із питань соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю на місцевому рівні, необхідність систематизації існуючого емпіричного матеріалу, накопиченого в цій сфері, та впровадження в життя нових підходів щодо організації соціально-педагогічної роботи в територіальних громадах для дисертаційного дослідження обрано тему **„Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в**

територіальній громаді”.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертаційне дослідження є складовою частиною науково-дослідної роботи лабораторії соціальної педагогіки Інституту проблем виховання АПН України “Соціально-педагогічні засади виховання особистості в сучасних умовах”, державний реєстраційний номер 0103U001163.

Тема дисертації затверджена вченою радою Інституту проблем виховання АПН України (протокол № 8 від 4.10. 2004 р.) та узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 2 від 22.02.2005 р.).

**Об'єкт дослідження:** процес соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю.

**Предмет дослідження:** теоретичні та методичні основи організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді.

**Метою дослідження** є визначення особливостей соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді; теоретичне обґрунтування концептуальних засад соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю на місцевому рівні, розробка структурно-функціональної моделі організації такої роботи та їх експериментальна перевірка.

**Концепція дослідження.** Основні принципові підходи нашого дослідження впливають із сучасних теорій про організацію соціально-педагогічної діяльності як системи, що реалізується на державному, регіональному та локальному рівнях.

Теоретико-методологічною основою соціально-педагогічної роботи з дітьми в сучасних умовах є концепція життєвих сил дитини, яка полягає в її здатності розвиватися індивідуально-особистісними та організаційно-колективними засобами. Останнє дозволяє використовувати поняття „індивідуальна суб'єктність дитини” та „соціальна суб'єктність дитини” як складові змісту поняття „життєві сили дитини”. Розглядаючи ці поняття як концептуальні в соціально-педагогічній роботі з дітьми та учнівською молоддю, ми можемо говорити про неї як про процес зв'язків, взаємодій та взаємовпливів, способів та засобів регуляції життєдіяльності дітей та учнівської молоді, що сприяють розвитку їхньої індивідуальної та соціальної суб'єктності й забезпечуються діяльністю різних соціальних інституцій територіальної громади. Тому осердям соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді мають стати визначення їхніх потреб і проблем у таких напрямках: визначення дітьми та молодими людьми потреб, пов'язаних із особливостями їхньої соціокультурної адаптації та самореалізації; визначення відповідних потреб та проблем дітей і молоді дорослими членами громади (батьками, соціальними педагогами, соціальними працівниками, іншими членами громади тощо). Такий підхід дасть змогу

впроваджувати в загальноосвітніх школах, соціальних службах та закладах соціального спрямування територіальної громади оптимальні технології соціально-педагогічної роботи, надавати ті види соціальної допомоги та соціальних послуг, яких потребують цільові групи дітей і молоді конкретної громади.

Необхідною складовою організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в умовах громади є активізація членів громади до участі у вирішенні проблем дітей та учнівської молоді. Одним із шляхів такої участі є створення ініціативних груп, які спрямовують свою діяльність на досягнення змін в інтересах дітей та молоді шляхом реалізації ініціатив на місцевому рівні. Принципово важливим є те, що ініціатива, перш за все, має походити від членів самої громади та обумовлюватися їхніми потребами та проблемами. Однією з важливих умов реалізації місцевих ініціатив у формі соціальних програм і проектів є участь дітей та молоді у прийнятті рішень, конкретних діяч у межах своєї громади.

Ефективність соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в територіальній громаді обумовлюється відповідним ресурсним забезпеченням для задоволення потреб та вирішення проблем дітей і молоді, а також фандрейзингом (залучення ресурсів), який здійснюють як фахівці соціальної сфери, так і члени громади.

Необхідною умовою організації соціально-педагогічної роботи в громаді є взаємодія між органами виконавчої влади, державними та неурядовими організаціями, ініціативними групами з метою мобілізації зусиль громади задля благополуччя дітей і молоді.

Соціально-педагогічна робота з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді – це особливий різновид соціальної діяльності, який потребує інтегративного підходу. З одного боку, вона забезпечує реалізацію основних напрямів соціальної політики щодо дітей та молоді через соціально-педагогічну діяльність закладів соціального спрямування, з іншого – спрямована на вирішення проблем дітей та молоді певної громади, створення відповідних умов для їхньої життєдіяльності з урахуванням можливостей територіальної громади щодо забезпечення соціальних гарантій дитинства.

Виходячи з цієї системи поглядів на проблему, сформульовано **гіпотезу дослідження**, яка полягає в тому, що соціально-педагогічна робота з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді буде ефективною якщо:

- вона носитиме системно-комплексний характер;
- розроблятимуться та впроваджуватимуться різноманітні програми соціальної підтримки та надання соціальних послуг, об'єктивовані потребами дітей і учнівської молоді та можливостями громади щодо їх реалізації;
- активізація громади щодо участі у вирішенні проблем дітей і молоді, стимулювання її членів до різноманітних ініціатив та їх підтримка будуть

одним із пріоритетних напрямів діяльності суб'єктів соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді;

- функціонуватиме система партнерської взаємодії між органами місцевого самоврядування, місцевої виконавчої влади, державними та неурядовими організаціями територіальної громади, які працюють в інтересах дітей та учнівської молоді;
- будуть визначені та науково обґрунтовані функції діяльності соціальних педагогів і соціальних працівників у громаді, згідно з якими буде розроблено програмно-методичне забезпечення для підготовки майбутніх спеціалістів до роботи в громаді, підвищення кваліфікації фахівців, які працюють у соціальній сфері.

Відповідно до мети, концепції та гіпотези дослідження визначено такі

**завдання:**

1. На основі аналізу існуючих соціологічних, політико-правових, психолого-педагогічних підходів розкрити зміст поняття „територіальна громада” в соціально-педагогічній теорії.
2. Здійснити аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в громаді в історичній ретроспективі.
3. Визначити особливості соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді.
4. Теоретично обґрунтувати, розробити та впровадити структурно-функціональну модель організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді.
5. Розробити та експериментально перевірити концепцію соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді.
6. Виявити особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в закладах соціально-педагогічного спрямування.
7. Розкрити роль неурядових організацій у здійсненні соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю на місцевому рівні.
8. Визначити зміст та форми підготовки фахівців соціальної сфери до соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді.

**Методологічною основою дослідження є** соціосистемний, структурно-діяльнісний і синергетичний методологічні підходи; базові принципи теорії пізнання – об'єктивність, науковість, історизм, комплексний підхід до вивчення явищ соціальної дійсності; діалектична теорія про взаємозв'язок, взаємообумовленість індивідуального та соціального; теорія систем; міждисциплінарний підхід, який зумовлює необхідність використання



теоретичних положень інших гуманітарних наук – соціології, психології, етнографії, права, соціальної роботи тощо.

**Теоретичну основу дослідження** становлять положення наукових теорій і концепцій про: сутність і природу людини (К.Абульханова-Славська, Л.Буєва, Т.Титаренко); діяльність як основу соціальної практики (В.Давидов, М. Каган); сутність соціалізації особистості (І.Кон, М.Лукашевич, Н.Лавриченко, В.Москаленко, А.Мудрик, С.Савченко); сутність процесу виховання (Л.Аза, І.Бех, Б.Бітінас, В.Сухомлинський, С.Шацький, Н. Щуркова); роль і місце особи в системі соціальних відносин (А.Дорошенко, В.Муляр, В. Найдьонова); активну взаємодію людини та середовища в процесі соціалізації особистості (С.Іваненков, О.Кононко, П.Ловецький, М.Мід, М.Ромм, Е.Еріксон); роль соціального та особистісно орієнтованого виховання (І.Бех, М.Плоткін, М.Шакурова); філософські основи соціальної роботи (Є.Агапов, В.Андрущенко, В.Бех, В.Кремень, І.Мигович); теоретичні концепції соціально-педагогічної роботи (А.Арнольдів, В.Бочарова, М.Гур'янова, І.Зверєва, А.Капська, Г.Лактіонова, І.Ліпський); базові положення системного підходу (І.Блауберг, І.Осадчий, Е.Юдін); основи соціального проектування та моделювання (П. Бергер, В.Луков, В.Серіков, В.Софронова); підтримку соціальних ініціатив дітей та молоді на місцевому рівні (С.Гіль, С.Тетерський); дидактику соціальної освіти та андрагогіку (С.Змеєв, Л.Міщик, Н.Ничкало, Н.Платонова, В.Поліщук, С.Харченко, Є.Шмелева).

На різних етапах наукового пошуку були використані такі **методи** дослідження:

- *теоретичні*: аналіз соціологічної, психологічної, педагогічної літератури, порівняння, класифікація, узагальнення для з'ясування змісту базових понять дослідження; порівняльно-історичний метод зарубіжного та вітчизняного досвіду соціально-педагогічної роботи в громаді; контент-аналіз нормативно-правових документів для визначення змісту соціально-педагогічної роботи в закладах соціально-педагогічного спрямування; аналіз результатів вітчизняних та зарубіжних досліджень з метою визначення сутності соціально-педагогічної роботи в громаді; теоретичне моделювання, узагальнення та систематизація для концептуалізації основних положень дослідження;

- *емпіричні*: діагностичні (інтерв'ю, анкетування, фокус-групи), обсерваційні (включене та опосередковане спостереження); статистичні (кількісна та якісна обробка даних); верифікація отриманої інформації шляхом зіставлення даних дослідження; соціально-педагогічний експеримент та моніторинг для вивчення стану досліджуваної проблеми, перевірки ефективності запропонованих моделі та концепції соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді.

**Характеристика основних етапів дослідження.** Дослідження проводилось поетапно протягом 1999-2006 років.

На *першому етапі* (1999-2001 рр.) вивчався стан дослідженості проблеми; були проаналізовані філософська, соціологічна, історико-педагогічна, психолого-педагогічна, соціально-педагогічна вітчизняна та зарубіжна література з проблем соціально-педагогічної діяльності; вивчався досвід соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в закладах освітньої сфери, соціальних службах різного типу; визначалися об'єкт, предмет, мета і завдання, була сформульована гіпотеза дослідження.

На *другому етапі* (2002-2004 рр.) було з'ясовано сучасний стан розробленості проблеми в соціальній педагогіці та соціально-педагогічній практиці, розроблена програма та визначено методи дослідження, обґрунтовано структурно-функціональну модель та концепцію соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді, підготовлено програмно-методичне забезпечення підготовки фахівців до роботи в громаді, розпочато дослідно-експериментальну роботу.

На *третьому етапі* (2005-2006 рр.) завершено дослідно-педагогічну роботу в територіальних громадах, здійснено аналіз, систематизацію й узагальнення здобутих у процесі теоретичного аналізу і дослідно-експериментальної роботи даних, підготовлено монографію та сформульовано загальні висновки дослідження.

**Експериментальна база дослідження.** Дослідно-педагогічна робота проводилася на базі шести територіальних громад у різних регіонах України (Дніпропетровська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Рівненська, Тернопільська області).

Дослідження проводилось за участі 173 директорів міських та сільських центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, близько 930 фахівців соціальної сфери (соціальні педагоги, соціальні працівники, психологи, учителі, спеціалісти служб у справах неповнолітніх, представники неурядових організацій тощо), близько 1200 дітей та учнівської молоді, 168 студентів вищих навчальних закладів.

**Наукова новизна і теоретичне значення** одержаних результатів полягає в тому, що:

*вперше* охарактеризовано особливості соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді; здійснено історико-педагогічний аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в громаді; обґрунтовано особливості територіальної громади як соціальної системи мезорівня соціального середовища й соціалізаційного простору життєдіяльності дітей та учнівської молоді; теоретично обґрунтовано концепцію соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді (змістові компоненти, принципи, механізми реалізації, критерії та показники результативності); розроблено структурно-функціональну модель організації такої роботи; систематизовано та доповнено перелік ресурсів

соціально-педагогічної роботи в громаді, здійснено класифікацію неурядових організацій соціально-педагогічного спрямування та розкрито їхню роль як суб'єктів соціально-педагогічної роботи на місцевому рівні; визначено особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в закладах освітньої сфери та закладах соціально-педагогічного спрямування територіальної громади; розкрито змістовно-технологічні компоненти підготовки фахівців соціальної сфери до соціально-педагогічної роботи у територіальній громаді;

*удосконалено положення про соціально-педагогічну діяльність та соціально-педагогічну роботу як базові категорії соціальної педагогіки; специфіку та критерії якості соціальних послуг для дітей та учнівської молоді; функції фахівців соціальної сфери, які здійснюють соціально-педагогічну роботу в територіальній громаді;*

*подальшого розвитку набули системно-комплексний підхід до організації соціально-педагогічної роботи; організаційно-змістові компоненти діяльності закладів соціально-педагогічного спрямування територіальної громади; форми соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю.*

**Практичне значення дослідження** полягає в тому, що розроблені та впроваджені під час дослідження: положення про центр роботи з громадою, комплексна програма соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в м. Сарни, інноваційні моделі соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю на місцевому рівні можуть бути використані органами місцевого самоврядування та місцевої виконавчої влади, загальноосвітніми закладами, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, іншими закладами соціально-педагогічного спрямування, неурядовими організаціями під час планування, розробки місцевих соціальних програм, проектів та заходів у сфері соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальних громадах; навчально-тематичні комплекси до курсів „Соціальна педагогіка”, „Соціальна робота в громаді”, які містять навчальні програми, методичні рекомендації та навчальні посібники є науково-методичним забезпеченням для професійної підготовки студентів різних освітньо-кваліфікаційних рівнів спеціальностей „Соціальна педагогіка”, „Соціальна робота” у вищих навчальних закладах; програми семінарів, методичні матеріали до тренінгів „Громада як осередок соціальної роботи з дітьми та сім'ями”, „Технології активізації громади” та інформаційні матеріали можуть бути використані в системі підвищення кваліфікації спеціалістів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, соціальних педагогів, психологів із питань організації соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді.

**Впровадження результатів дослідження.** Результати дослідження впроваджені в Київському міському центрі соціальних служб для сім'ї, дітей та

молоді (довідка № 01/0098 від 31.01.06 р.), центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Івано-Франківської області (довідка № 01-10/575 від 2.10.2006 р.), центрі соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді м. Севастополя (довідка № 1205 від 7.12.06 р.), загальноосвітніх закладах та органах місцевої виконавчої влади м. Сарни (довідка 02/19 – 427 від 12.09.2006 р.), загальноосвітніх закладах, центрі соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді м. Бердичева (довідка № 14/3546 від 11.12.06 р.), Представництві благодійної організації „Надія і житло для дітей” в Україні (довідка від 15.09.2006 р.), Академії праці і соціальних відносин (довідка № 38-с від 24.10. 2006 р.), Київському міському педагогічному університеті імені Б.Д. Грінченка (довідка № 408, від 15.12.06 р.).

**Особистий внесок автора.** У модульному курсі дистанційного навчання, написаного у співавторстві з Р.Вайнолою та А.Капською, особистий внесок автора полягає в підготовці 1,2,3 розділів посібника. У методичному посібнику, опублікованому у співавторстві з Т.Авельцевою та Н.Мацевко, здобувачем представлені сучасні підходи до розуміння громади, характеристика процесу активізації членів громади до участі у вирішенні місцевих проблем. У роботі, підготовленій у співавторстві з Ж.Савич, особистий внесок автора полягає в розробці інтерактивних форм роботи з дітьми до тренінгових занять.

**Апробація результатів дослідження.** Основні теоретичні та практичні результати дослідження було представлено в доповідях та повідомленнях на наукових, науково-практичних та науково-методичних конференціях різного рівня – *міжнародних*: „Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи” (м. Ужгород, 1999), „Соціальна робота в Україні на початку XXI століття: проблеми теорії і практики” (Київ, 2002), „Актуальні проблеми професійної підготовки фахівців соціальної роботи в Україні і за рубежом” (м. Ужгород, 2003), Перші міжнародні Драгоманівські читання (Київ, 2003), „Дошкільне виховання в Європі” (Польща, Варшава, 2004), „Робота з молоддю в Росії та за кордоном: діалоги теорії та практики” (Росія, Москва, 2004), „Теорія і практика гендерного виховання студентської молоді: досвід, проблеми, перспективи” (Запоріжжя, 2004), „Ціннісні пріоритети освіти у XXI столітті: орієнтири та напрямки сучасної освіти” (Луганськ, 2005), „Інноваційні технології превентивного виховання дітей та молоді: соціально-педагогічний аспект” (Чернівці, 2005), „Наука та освіта – 2006” (Дніпропетровськ, 2006), „Соціальна робота і сучасність” (Київ, 2006), „Концептуальні аспекти реформування системи соціальних послуг” (Київ, 2006), Другі міжнародні Драгоманівські читання (Київ, 2006), „Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами” (Київ, 2006); *всукраїнських*: „Комплексна реабілітація дитини: стратегія, технології, перспективи” (Київ, 2002), „Актуальні проблеми виховання в сучасному соціокультурному середовищі” (м. Київ, 2003), „Сучасні тенденції та пріоритети виховання” (Київ, 2004), „Теоретико-практичні реалії сучасного виховання дітей

та учнівської молоді” (Київ, 2005), „Культурно-ціннісні витoki сучасного виховання особистості” (Київ, 2006), „Особистість Омеляна Поповича в контексті розвитку освіти та культурно-громадського життя Буковини кінця ХІХ ст. – до сучасності” (Чернівці, 2006), „Актуальні проблеми соціалізації особистості в сучасних умовах” (Чернігів, 2006); *міжвузівських науково-практичних*: „Вища освіта України у національному і глобальному вимірах (м. Київ, 2004), „Педагогічна освіта України: національні та європейські інновації” (м. Київ, 2005).

Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях лабораторії соціальної педагогіки Інституту проблем виховання АПН України, щорічних звітних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Національного педагогічного університету імені

М.П. Драгоманова, семінарах Державної соціальної служби для сім’ї, дітей та молоді (2000-2006 рр.).

Результати дослідження використано автором як членом робочих груп Державної соціальної служби для сім’ї, дітей та молоді, а також консультантом, тренером та експертом у соціальних проектах міжнародних неурядових організацій (ПРООН ЮНЕЙДС, ЮНІСЕФ, Християнський дитячий фонд, Представництво благодійної організації „Кожній дитині” в Україні, Представництво благодійної організації „Надія і житло для дітей” в Україні), які реалізовувалися за підтримки Міністерства освіти і науки України, Міністерства України у справах сім’ї, молоді та спорту.

**Публікації.** Основні результати дисертаційного дослідження відображені в 57 наукових працях, з них 51 написана без співавторів, у тому числі: 1 монографія, 3 підручники, 10 навчально-методичних посібників, 25 одноосібних статей в наукових фахових виданнях та 15 статей в інших виданнях, 3 методичні рекомендації.

**Кандидатська дисертація** „Формування готовності студентів педвузу до проектування організаційних форм виховної діяльності” за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки захищена в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова у 1998 році. Її матеріали в тексті докторської дисертації не використовуються.

**Структура і обсяг дисертації.** Робота складається зі вступу, п’яти розділів, висновків, списку використаних джерел (642 найменування, з них 18 іноземними мовами), 15 додатків на 70 сторінках. Загальний обсяг роботи – 537 сторінок. Робота містить 12 таблиць та 21 рисунок.

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У *вступі* обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження, визначено його об’єкт, предмет і мету, викладено основні положення концепції та сформульовано гіпотезу дослідження, визначено методологічні засади, методи та етапи дослідження, розкрито його наукову новизну, теоретичне й практичне

значення, особистий внесок здобувача в роботах, опублікованих у співавторстві, відображено відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження.

У *першому розділі* – „*Науково-теоретичний аналіз проблеми соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді*” – подано результати теоретичного аналізу територіальної громади як соціалізуючого фактора в життєдіяльності дітей та учнівської молоді, уточнено зміст категорії „соціально-педагогічна робота” та здійснено ретроспективний огляд соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю у вітчизняній та зарубіжній практиці.

Аналіз наукової літератури дав змогу встановити, що зараз одним із проблемних питань сучасної соціальної педагогіки все ще залишається неузгодженість термінології, нечітке трактування багатьох понять. Це зокрема стосується понять „соціально-педагогічна діяльність” та „соціально-педагогічна робота”, які досить часто розглядаються як тотожні. У результаті порівняльного аналізу підходів різних науковців до уточнення змісту цих понять (Т.Алексєєнко, В. Бочарова, М.Галагузова, І.Зверєва, А.Капська, Г.Лактіонова, І.Ліпський, Л.Мардахаєв, В.Нікітін, С.Харченко) ми дійшли висновку, що *соціально-педагогічною можна вважати діяльність, спрямовану на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб чи відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини*. Разом з тим, порівняння соціально-педагогічної діяльності та соціально-педагогічної роботи із філософської позиції внутрішньокатегоріальних стосунків: логічного (рід-вид) та системно-структурного (частина-ціле) – дали нам підстави визначити *соціально-педагогічну роботу як різновид соціально-педагогічної діяльності, що здійснюється в певній соціальній інституції та яка спрямована на точно визначений об’єкт впливу*.

Дослідження феномена громада дозволило нам виокремити три підходи до визначення її змісту та сутності. При *соціологічному* підході громада розглядається як спільнота або соціальна система. Для *політико-правового* підходу є характерним розуміння громади як суб’єкта місцевого самоврядування. При *соціально-педагогічному* підході громада виступає фактором соціалізації особистості. Розглядаючи змістове наповнення терміну „громада”, переважна більшість вчених виокремлює певні типові характеристики громади: спільні ознаки, що пов’язують людей між собою (територія, інтереси, проблеми, релігія, національність тощо); мережа взаємовідносин (члени громади взаємодіють між собою на політичному, професійному, побутовому, дозвіллевому рівнях); спільність дій (члени громади усвідомлюють проблеми громади й об’єднують свої зусилля задля їх вирішення).

На підставі аналізу праць вітчизняних та зарубіжних науковців (А.Капська,

Н.Лавриченко, Г.Лактіонова, С.Іваненков, А.Мудрик, С.Савченко, Т.Титаренко) нами доведено, що *територіальна громада є соціалізуючим простором, для якого характерні певні соціокультурні умови та відповідні агенти соціалізації, що обумовлюють особливості соціального становлення та розвитку дітей і учнівської молоді*. Встановлено, що провідними соціалізуючими функціями територіальної громади як різновиду соціального середовища є: ціннісно-орієнтована функція, що забезпечує прийняття членами громади суспільних цінностей, на основі чого формується особистісна система цінностей; культурологічна функція, що передбачає формування особистісної культури на основі практичного й вибіркового засвоєння кожним членом громади соціокультурних традицій спільноти; нормативно-правова функція, що базується на закріпленні в поведінці особистості соціальних норм (зразків), схвалених спільнотою; функція соціального контролю, суть якої полягає у виробленні системи групових реакцій на поведінку члена громади у вигляді санкцій (покарання чи заохочення), що є адекватними соціальним цінностям суспільства; інтегративна функція, що має на меті згуртувати людей шляхом опанування ними моделей поведінки, в основі яких лежить усвідомлення потреб та поважання прав інших людей, об'єднання їхніх зусиль для суспільно корисної діяльності.

З позицій соціально-педагогічного підходу в дослідженні визначено, що *територіальна громада є соціальною системою мезорівня соціального середовища, яку характеризують такі складові: природно-економічні особливості місцезнаходження; соціокультурні традиції населення; групи людей за гендерно-віковими характеристиками; сукупність закладів соціальної інфраструктури (навчальні та позашкільні заклади, соціальні служби, соціокультурні заклади, медичні установи тощо); органи місцевого самоврядування та місцевої виконавчої влади; неурядові організації*. Саме ці складові вказують на особливості та відмінності між різними територіальними громадами, що, у свою чергу, обумовлює і особливості процесу соціалізації дітей та учнівської молоді, які проживають на їхній території.

У результаті застосування історико-ретроспективного методу в розділі визначено особливості розвитку соціально-педагогічної підтримки дітей і молоді в громадах різного типу (православних братствах, сільських громадах, містах, мікрорайонах міст, громадських об'єднаннях), охарактеризовано зміст і форми соціальної підтримки та соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в історичній ретроспективі. Проведений аналіз засвідчує, що традиції благодійності, соціальної опіки різних категорій дітей і молоді були важливою складовою суспільного життя в громадах України. Вивчення та узагальнення такого досвіду є актуальним як у науковому плані, так і в практичному застосуванні.

Не менш цінним для теорії й практики соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді є вивчення зарубіжного

досвіду такої роботи та його застосування у вітчизняних умовах. У результаті дослідження визначено, що у громадах за кордоном діє розгалужена мережа установ та соціальних служб для різних цільових груп дітей і молоді (громадські центри, сімейні центри, інформаційно-консультативні пункти, кризові центри для різних категорій клієнтів, клуби, культурно-дозвіллеві центри, молодіжні служби, дитячі та молодіжні центри тощо), реалізуються різні місцеві соціальні програми та проекти для дітей і молоді за кошти місцевих громад і спонсорів. У громадах зарубіжних країн велика увага приділяється розвитку та підтримці місцевих ініціатив, роботі щодо залучення дітей та молоді до участі в житті своєї громади. У зарубіжних країнах значну роль відіграють неурядові організації, які разом з державними закладами є повноправними суб'єктами соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в місцевих громадах.

**У другому розділі – „Теоретико-методичні основи організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді”** – визначено особливості соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді, обґрунтовано системний підхід щодо організації такої роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді, представлено класифікацію соціальних послуг для дітей та учнівської молоді, визначено ресурсне забезпечення соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді.

У результаті дослідження сутності й особливостей соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді встановлено, що наразі теоретики соціальної роботи та соціальної педагогіки визначають її як метод (І.Зайнишев, Л.Нікітіна, І.Нойфельд, М.Ромм) або рівень соціальної роботи (І.Демидова, М.Майо, І.Мигович, М.Пейн, Н.Платонова, Є.Холостова) чи соціально-педагогічної діяльності (В. Бочарова, Ю.Галагузова, М.Гур'янова, І.Зверева, І.Ліпський). Базуючись на методологічних позиціях останніх авторів, у дослідженні обґрунтовано, що *соціально-педагогічну роботу в громаді слід розглядати як місцевий рівень соціально-педагогічної діяльності, яка здійснюється із використанням відповідних форм та методів.*

У роботі визначено особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді. По-перше, вона забезпечується в основному діяльністю державних та неурядових організацій шляхом надання ними соціальних послуг дітям та учнівській молоді, впровадженням відповідних соціально-педагогічних технологій. По-друге, діяльність фахівців соціальної сфери (соціальних педагогів, соціальних працівників тощо) при організації соціально-педагогічної роботи в громаді має бути спрямована на розвиток співпраці, партнерських стосунків між різними соціальними інституціями територіальної громади, органами місцевого самоврядування та місцевої виконавчої влади, членами громади. По-третє, базовою умовою ефективності



соціально-педагогічної роботи в громаді є активізація членів громади, стимулювання їх до різних ініціатив, насамперед – до участі у визначенні та вирішенні проблем дітей і учнівської молоді.

Виокремлені в першому розділі роботи характеристики територіальної громади як соціальної системи мезорівня соціального середовища стали базисом для теоретико-методичного обґрунтування організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді з позицій системного підходу.

При розробці системи організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді нами було визначено низку базових характеристик, притаманних саме цій системі: її відкритість, що передбачає включення до неї нових компонентів у разі необхідності; універсальність зв'язків між компонентами системи; дотримання балансу прав, можливостей та відповідальності між суб'єктами системи й органами управління для забезпечення ефективності соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в межах системи.

Запропоновану нами систему організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді утворюють три підсистеми з відповідними компонентами: *члени громади* (діти, молодь, дорослі); *заклади соціальної інфраструктури для дітей та учнівської молоді*: 1) заклади освітньої сфери (дошкільні та загальноосвітні заклади, професійно-технічні училища, позашкільні освітньо-виховні заклади), 2) заклади та організації соціально-педагогічного спрямування (соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді; заклади соціального спрямування (центри соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями; соціальні гуртожитки; центри соціально-психологічної допомоги; центри для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді; центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх); притулки для неповнолітніх; клуби за місцем проживання; неурядові організації соціально-педагогічного спрямування; *органи місцевого самоврядування та місцевої виконавчої влади*: (рада міста, району в місті, району; сільські та селищні ради; служби у справах неповнолітніх; управління (відділи) освіти; управління (відділи) у справах сім'ї та молоді).

У дослідженні обґрунтовано особливості кожної з виокремлених підсистем. Так визначено, що організацію соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в територіальній громаді заклади та організації соціально-педагогічного спрямування здійснюють переважно на засадах соціального обслуговування, що включає комплекс заходів щодо надання соціальної допомоги та створення необхідних умов, що забезпечують права особистості, її можливості для саморозвитку, збереження здоров'я та підтримку життєдіяльності, подолання кризових ситуацій. Саме тому в основу діяльності компонентів другої підсистеми

покладено сервісний підхід, який передбачає надання широкого спектра соціальних послуг дітям та молоді. Складові другої підсистеми не можуть бути повною мірою представлені в кожній територіальній громаді, що обумовлюється: типом громади (велике промислове місто, мале місто, село, селище); чисельністю дітей та учнівської молоді; потребою громади у відповідних організаціях соціально-педагогічного спрямування; матеріальними можливостями громади щодо забезпечення їхньої діяльності; рівнем ініціативності членів громади.

Складовими третьої підсистеми забезпечуються заходи щодо реалізації державної політики в галузі освіти, охорони дитинства, сім'ї та молоді, їхнього соціального захисту в умовах громади; розробляються інструктивні документи щодо соціальної підтримки дітей та молоді на місцевому рівні; проводиться діагностика стану проблем дітей і молоді місцевої громади; приймаються рішення щодо їх вирішення суб'єктами соціально-педагогічної роботи в громаді; відбувається науково-методичне, інформаційне та фінансове забезпечення організацій та установ, що проводять соціально-педагогічну роботу з дітьми та молоддю в умовах територіальної громади; здійснюється моніторинг виконання рішень органів місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування суб'єктами соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю.

У якості з'єднувальної ланки між виокремленими підсистемами ми розглядаємо *механізм участі* членів громади в низці послідовних етапів діяльності різних соціальних інституцій територіальної громади, які здійснюють соціально-педагогічну роботу з дітьми та учнівською молоддю: діагностика потреб і проблем дітей та учнівської молоді; створення ініціативних груп, розробка плану змін, соціальних проектів, програм; пошук ресурсів та партнерів для їх реалізації, моніторинг та оцінка результатів роботи.

Викладені концептуальні положення стали базисом для побудови структурно-функціональної моделі організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді, що дало можливість встановити взаємозв'язки як між власне суб'єктами соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді, так між ними та членами громади (дітьми, молоддю, дорослими) у вертикально-горизонтальній площині (рис. 1).

На основі аналізу визначень соціальних послуг та їх видів, наведених у нормативно-правових документах (Закон України „Про соціальні послуги”) та працях окремих авторів (М.Гур'янова, І.Зверева), встановлено необхідність уточнення їхнього змісту та видів у контексті соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді. У дослідженні соціальні послуги для цих цільових груп розглядаються нами як *дії державних чи неурядових організацій, спрямовані на задоволення потреб та забезпечення прав, вирішення проблем або подолання складних життєвих обставин дітей і молоді. При необхідності та за певних умов соціальними послугами можуть*

*скористатися окремі особи та соціальні групи.*

Серед основних послуг, які надаються дітям та учнівській молоді в закладах освітньої сфери та закладах соціально-педагогічного спрямування, у дослідженні виокремлені та детально охарактеризовані педагогічні (освітні та розвиваючі), психологічні (діагностичні та корекційні), медико-оздоровчі, юридичні та інформаційно-довідкові послуги. Для оцінки якості цих послуг нами запропоновані такі критерії: відповідність послуг запитам дітей та учнівської молоді; доступність послуг (територіальна, матеріальна, інформаційна, часова); задоволеність клієнта наданими послугами; позитивні зміни в дітей та молоді після користування послугою (зміни в поведінці, мотивації, уподобаннях, інтересах, формування навичок соціальної компетентності тощо).

***У третьому розділі – „Аналіз соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в різних соціальних інституціях територіальної громади”*** – обґрунтовано функції, зміст та напрямки соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх закладах; визначено види соціальних послуг, що надаються дітям та учнівській молоді в центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, закладах соціально-педагогічного спрямування, неурядових організаціях.

У дослідженні обґрунтовано, що загальноосвітні заклади, які функціонують у всіх типах територіальних громад, зараз мають реалізовувати нові соціально-педагогічні функції, що зумовлені змінами в соціумі, необхідністю впливу на соціокультурну ситуацію поза школою. Серед них: соціально-адаптивна та соціально-стабілізуюча, що забезпечать залучення дітей та учнівської молоді в реальні соціальні відносини та пом'якшать соціальну напруженість та соціальні конфлікти; соціально-перетворююча, що забезпечить підготовку молодих людей до життя в умовах швидкозмінних ситуацій; соціально-захисна, що передбачає турботу про дітей, яким сім'я та суспільство не змогли створити необхідних умов для розвитку та життя; здоров'язберігаюча, пов'язана з формуванням в особистості ставлення до здоров'я як базової життєвої цінності.

В Україні серед організацій соціально-педагогічного спрямування провідна роль належить центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді – спеціалізованим закладам, на які державою покладено надання різних видів соціальних послуг та допомоги цим цільовим групам населення. На основі аналізу річних звітів Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді, наукових праць (І.Зверева, О.Кузьменко, С.Толстоухова) з'ясовано, що система центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді є поліфункціональною, оскільки при центрах діють різні спеціалізовані формування: служба соціальної підтримки сім'ї; служба по роботі зі споживачами ін'єкційних наркотиків; мобільний консультаційний пункт соціальної роботи в сільській та гірській місцевостях, віддалених районах міст; школа волонтерів центру соціальної служби для сім'ї,

дітей та молоді; студентська соціальна служба; служба „Телефон довіри”; інформаційно-ресурсний центр центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; консультаційний пункт у пологових стаціонарах, будинках дитини.

Результати опитування 173 директорів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ), розташованих у селищах, селах, малих та середніх містах, що склало близько 35 % представників означених центрів, показали, що пріоритетними напрямками соціально-педагогічної роботи центрів у територіальних громадах є соціальний супровід сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах (95,8 %); проведення соціально-профілактичної роботи щодо формування в підлітків та молоді основ здорового способу життя (95,8 %); профілактика ВІЛ/СНІДу та наркозалежної поведінки серед підлітків та молоді (75 %); підтримка фізичного та психічного стану дітей та молоді з функціональними обмеженнями, адаптація та інтеграція їх у суспільство (56,2 %).

З'ясовано, що ЦСССДМ упроваджують різноманітні проекти та форми роботи з дітьми та учнівською молоддю на виконання державних програм та забезпечення реалізації пріоритетних напрямів соціальної політики на місцевому рівні. Як показав аналіз, найбільш поширеними видами послуг, які надаються ЦСССДМ, що розташовані в містах, є консультативні, інформаційні та просвітницькі послуги. На відміну від ЦСССДМ, розташованих в містах, у сільських та селищних ЦСССДМ значно вужчим є спектр психологічних, юридичних послуг та послуг з реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями, що можна пояснити браком відповідних фахівців. За результатами опитування визначено, що доцільно більше уваги приділити послугам з організації соціально позитивної діяльності дітей та молоді, організації громадських робіт серед молоді. Забезпечення ЦСССДМ таких різновидів послуг буде сприяти формуванню позитивно спрямованої поведінки дітей та учнівської молоді, стимулюватиме їх брати активну участь у житті своєї громади. Під час дослідження встановлено, що зараз у територіальних громадах простежується тенденція до збільшення кількості та створення нових типів закладів соціально-педагогічного спрямування. Це, насамперед, обумовлено зростанням кількості дітей та учнівської молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема бездоглядних та безпритульних дітей; ВІЛ-інфікованих дітей; неповнолітніх, які мають різні види хімічної залежності; дітей, які зазнали різних видів насилля; дітей з обмеженими функціональними можливостями. Такі діти потребують спеціальних видів допомоги та соціальної підтримки у спеціалізованих закладах, що орієнтовані на роботу з окремими цільовими групами дітей і молоді.

На основі контент-аналізу Типових положень закладів соціально-педагогічного спрямування, вивчення досвіду їхньої діяльності в різних

територіальних громадах у дослідженні визначено особливості соціально-педагогічної роботи, види соціальних послуг, які надаються в центрах соціально-психологічної допомоги; центрах соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями; центрах для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді; соціальних гуртожитках; соціальних центрах матері та дитини, притулках для неповнолітніх.

Під час дослідження було встановлено, що існує певна специфіка соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в сільських громадах порівняно з такою роботою в міських громадах. Доведено, що за існуючих соціально-економічних умов здійснювати соціально-педагогічну роботу на селі необхідно з урахуванням особливостей сільської громади як сукупності взаємопов'язаних соціальних середовищ: мікросередовища сільської сім'ї як малої специфічної групи, яка справляє значний вплив на формування духовного світу, ціннісних установок та поведінки дитини; макросередовища сільської спільноти, яка має свої специфічні соціокультурні особливості.

У ході дослідження визначено низку чинників, що обумовлюють специфіку соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в сільському соціумі: життєдіяльність в умовах сільського соціуму формує специфічні цінності, звички, емоційні реакції та соціально-психологічні установки особистості; село випереджає місто за певними компонентами духовної культури, серед яких гостинність, повага до старших, взаємодопомога в тяжких ситуаціях тощо; тісний контакт жителів села, їх взаємозалежність, міцні міжпоколінні зв'язки забезпечують високий рівень соціального контролю; локальна обмеженість соціуму, розмірений темп життя зменшує стресові впливи на дітей та дорослих; раннє включення дитини в трудове життя з одного боку сприяє формуванню працелюбності та необхідних трудових навичок, а з іншого, „перериває дитинство”, оскільки зменшує кількість часу на ігрову діяльність, що є важливим чинником соціалізації дитини; специфічністю сільського способу життя є обмежені можливості соціального та професійного зростання, особливо важливих для самоствердження в юнацькому віці.

Результати опитування 84 представників сільських громад підтвердили, що центром соціально-педагогічної роботи на селі була й залишається школа. Переважна більшість опитаних (75 %) зазначила, що соціально-педагогічну роботу з дітьми та учнівською молоддю в сільських громадах здійснюють шкільні вчителі, 43 % покладають цю місію на сільського голову, 32 % – на працівників сільської ради, а 34 % вважають це функціональними обов'язками сільського соціального працівника.

У дослідженні доведено, що соціально-педагогічна робота в сільській школі зараз має бути спрямована на: забезпечення освітніх, культурних, соціальних потреб дітей та учнівської молоді; соціальний захист особистості, включаючи

соціально-педагогічну та психологічну допомогу дітям та молоді, які потребують соціальної підтримки; організацію соціально значимої діяльності дітей та дорослих, націлених на соціальний розвиток своєї громади; наповнення активним змістом культурного життя мешканців села. Це обумовлює необхідність розвитку *моделі соціально активної школи*, яка має на меті не лише надання освітніх послуг, але й розвиток громади, співпрацю батьків та інших членів громади у вирішенні соціальних проблем не лише дітей та учнівської молоді, а й усього сільського соціуму.

Визначено, що недостатній рівень соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в сільських громадах зараз обумовлений такими чинниками: незначний спектр соціальних послуг для дітей та учнівської молоді; низький рівень державної соціальної підтримки; обмеженість державного та приватного фінансування суб'єктів соціально-педагогічної роботи в сільському соціумі; територіальна ізольованість та віддаленість деяких сільських населених пунктів; консерватизм та соціальна інертність членів громади; невисокий освітній рівень населення; слаборозвинута соціальна інфраструктура; обмежене коло суб'єктів соціально-педагогічної роботи. Тому соціально-педагогічна робота з дітьми та учнівською молоддю в сільській громаді не завжди носить комплексний характер, не забезпечує повною мірою вирішення завдань соціальної профілактики, реабілітації, соціальної просвіти, організації культурно-дозвілдової діяльності дітей та учнівської молоді.

У дисертації обґрунтовано, що активним суб'єктом соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді є неурядові організації. На основі аналізу статутних документів, звітів їхньої діяльності представлено авторську класифікацію неурядових організацій соціально-педагогічного спрямування: представництва міжнародних організацій; організації, створені батьками дітей-інвалідів як організації самопомоги; організації, створені для соціального захисту дітей та молоді з функціональними обмеженнями; організації, діяльність яких спрямована на профілактику негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі; організації, створені на підтримку сім'ї та дітей, позбавлених батьківського піклування; організації та благодійні фонди, які створені та працюють під патронатом релігійних конфесій.

На підставі узагальнення досвіду роботи неурядових організацій соціально-педагогічного спрямування з'ясовано, що основними напрямками їхньої роботи в інтересах дітей та учнівської молоді на місцевому рівні є: соціальний супровід дітей і молоді, які перебувають у важкій життєвій ситуації; надання гуманітарної допомоги (безкоштовний одяг, ліки, продукти харчування, подарунки до свят тощо); організація профілактичної роботи щодо попередження та локалізації негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі; реалізація соціальних програм у партнерстві з державними організаціями; забезпечення

змістовного дозвілля дітей та молоді через гурткову та культурно-масову роботу; оздоровлення дітей та учнівської молоді в канікулярний період; підтримка дитячих та молодіжних ініціатив; залучення громадськості до вирішення проблем дітей та молоді шляхом використання різних інформаційно-реklamних технологій.

*У четвертому розділі – „Зміст та форми підготовки фахівців до соціально-педагогічної роботи в громаді”* – охарактеризовано функції фахівців, які здійснюють соціально-педагогічну роботу з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді, визначені та розроблені зміст, форми й окремі технології підготовки спеціалістів до такої роботи.

Під час дослідження було з'ясовано, що у вітчизняних джерелах із проблеми підготовки соціальних педагогів та соціальних працівників до професійної діяльності, питання функцій фахівців, які працюють у територіальній громаді та з громадою, залишається практично невизначеним.

Базуючись на теоретичних положеннях В.Поліщук, Т.Семигіної, В.Сидорова, характеристиці функцій професійної діяльності соціальних педагогів та соціальних працівників, які визначено в Державних галузевих стандартах освіти зі спеціальності „Соціальна педагогіка”, „Соціальна робота” (освітньо-кваліфікаційний рівень „бакалавр”) та положеннях динамічного підходу щодо визначення функцій соціально-педагогічної діяльності як елементів функціонування соціального процесу, в дослідженні доведено, що вирішення фахівцями соціальної сфери завдань соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді забезпечується через виконання ними низки базисних та спеціальних функцій. Базисні функції – діагностична, прогностична, комунікативна, організаційна характеризують різні напрями соціально-педагогічної роботи. У розділі конкретизовано їхній зміст відповідно до специфіки соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді. Спеціальні функції – активізуюча, інформаційна, фандрейзингу – є необхідними для забезпечення ефективності соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді шляхом залучення членів громади до участі у вирішенні їхніх проблем.

Аналіз мотиваційного, когнітивного та операційного компонентів підготовки майбутніх фахівців, які визначено в Державних галузевих стандартах освіти зі спеціальності „Соціальна педагогіка”, „Соціальна робота” (освітньо-кваліфікаційний рівень „бакалавр”), дав підстави зробити висновок, що вони здебільшого орієнтовані на формування готовності спеціаліста до роботи з конкретною особою чи соціальною групою, виконання посадових обов'язків у закладах соціально-педагогічного спрямування. Наразі у процесі підготовки фахівців соціальної сфери домінує орієнтація на стереотип „робочого місця”, яке не винесене в „робоче поле”, тобто на рівень територіальної громади, тому фахівці

повною мірою не підготовлені до соціально-педагогічної роботи в громаді.

Наша практична робота в територіальних громадах, багаторічний досвід підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників у вищих навчальних закладах стали підґрунтям для розробки окремих підходів щодо підготовки майбутніх фахівців до соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді. У роботі обґрунтовано доцільність використання концентричної дидактичної моделі підготовки фахівців, суть якої полягає в поступовому, з року в рік „нарощуванні” знань та умінь студентів про особливості роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді. Це забезпечується викладанням низки тем „Характеристика територіальної громади як місця життєдіяльності особистості”, „Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в різних соціальних інституціях територіальної громади”, „Технології соціально-педагогічної роботи з різними групами клієнтів”, „Використання рекламно-інформаційних технологій у соціально-педагогічній роботі” під час опанування студентами таких дисциплін як „Соціальна педагогіка”, „Соціальна робота”, „Технології соціально-педагогічної роботи”, шляхом набуття відповідних умінь під час різних видів педагогічних практик для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня „бакалавр” та спецкурсу „Соціальна робота в громаді” для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня „магістр”.

За результатами анкетування, інтерв'ю та фокус-груп спеціалістів різних соціальних служб, соціальних педагогів та психологів загальноосвітніх закладів з'ясовано, що рівень їхньої готовності до соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді є недостатнім.

У ході експериментальної роботи було визначено, що навчання фахівців соціальної сфери обмежено часовими рамками та детерміновано їхніми професійними запитами і потребами. У розділі обґрунтовано доцільність підготовки фахівців на концептуальних положеннях андрагогіки з використанням активних методів навчання, короткотривалих (триденні семінари, тренінги) та довготривалих (курси підвищення кваліфікації) форм підвищення рівня професійної компетентності фахівців соціальної сфери до соціально-педагогічної роботи в громаді.

У дослідженні детально охарактеризовані змістовно-технологічні компоненти тренінгів „Громада як осередок соціальної роботи з дітьми та сім'ями”, „Технології активізації громади”, двотижневих курсів підвищення кваліфікації „Теорія і практика соціально-педагогічної роботи в громаді” на базі вищих навчальних закладів, які були розроблені та проведені нами під час експериментальної роботи.

Дослідження підтвердило необхідність підготовки майбутніх соціальних педагогів і соціальних працівників до соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді в період навчання у вищій школі, а також доцільність



проведення запропонованих нами форм підвищення кваліфікації фахівців соціальної сфери з означеної теми.

*У п'ятому розділі – „Дослідно-педагогічна робота в територіальних громадах”* – представлено авторську концепцію соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді, описано процедуру дослідно-педагогічної роботи та її результати.

У процесі теоретичного та практичного вивчення стану досліджуваного питання, виявлених проблем організаційного характеру, під час емпіричного аналізу соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в закладах соціально-педагогічного спрямування ми дійшли висновку про відсутність у вітчизняній соціально-педагогічній теорії та практиці теоретико-методичного обґрунтування соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді. Таке обґрунтування в нашому дослідженні подано в авторській концепції соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді.

Розробляючи основні концептуальні положення, ми виходили з того, що соціально-педагогічна робота з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді має бути спрямована на надання необхідних соціальних послуг, впровадження соціально-педагогічних технологій та форм роботи, які зможуть забезпечити в умовах кожної громади: *соціально-правовий захист* (забезпечення прав дітей згідно Конвенції ООН про права дитини та національних законодавчих документів, створення умов для гендерної рівності дітей; рівності у правах здорових дітей та дітей-інвалідів, а також дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку; забезпечення соціального захисту дітей, які проживають у сім'ях, та тих, котрі позбавлені родинного оточення); *соціальну профілактику* (профілактика бездоглядності та безпритульності; насилля та жорстокого поводження з дітьми; профілактика різних видів хімічної залежності, ВІЛ/СНІДу та хвороб, що передаються статевим шляхом); *соціальну реабілітацію* (реабілітація дітей та учнівської молоді з обмеженими функціональними можливостями; реабілітація учнівської молоді, яка має різні види хімічної залежності або засуджена до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі); *соціально-культурну анімацію* (організація змістовного дозвілля дітей та учнівської молоді; забезпечення їм доступу до культурних цінностей, закладів, підприємств та організацій культури, позашкільних навчальних закладів); *соціально-педагогічну підтримку* дітей та учнівської молоді, які (або їхні сім'ї) перебувають у складних життєвих обставинах.

У роботі обґрунтовано три групи принципів, які покладено нами в основу організації й проведення соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальних громадах. *Соціально-політичні принципи* визначають основні вимоги до реалізації соціальної політики держави щодо дітей та молоді на

місцевому рівні. Це принципи гуманізму та соціальної справедливості; індивідуального підходу в реалізації прав дітей та учнівської молоді, гарантованих міжнародними та вітчизняними законодавчими документами; зв'язку змісту та форм соціально-педагогічної роботи з конкретними умовами життєдіяльності дітей та учнівської молоді в громаді.

*Організаційно-управлінські принципи* забезпечують практичне втілення соціально-політичних принципів у системі соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в територіальній громаді. Серед них – принцип територіальності; принцип максимізації ресурсів місцевої громади; принцип активізації членів громади; принцип використання якісних параметрів життєдіяльності дітей та учнівської молоді як соціальних груп місцевої громади; принцип оптимального врахування інтересів, потреб, можливостей та проблем дітей і молоді в соціокультурній адаптації та самореалізації в умовах громади; принцип міжвідомчої взаємодії; принцип партнерства.

*Діяльнісно-функціональні принципи* визначають сукупність вимог щодо технологічного забезпечення соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю на місцевому рівні. До них належать: вчасне соціальне реагування на потреби та проблеми дітей і учнівської молоді; пріоритизація соціальних проблем у сфері дитинства; переадресація клієнтів до тих організацій територіальної громади, у яких вони зможуть отримати необхідні послуги чи більш ефективно вирішити свої проблеми; інформування членів місцевої громади щодо якісних характеристик, особливостей життєдіяльності дітей і учнівської молоді; забезпечення участі всіх членів громади у вирішенні проблем дітей і молоді; різноманітність методів та форм соціально-педагогічної роботи; пріоритетність профілактичних заходів у соціально-педагогічній роботі з дітьми й учнівською молоддю.

У ході дослідження визначено, що соціально-педагогічна робота з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді забезпечується відповідними механізмами.

*Адміністративно-політичний механізм* реалізується шляхом: розробки та виконання в кожній територіальній громаді комплексної програми соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю на основі визначення їхніх потреб і проблем з урахуванням державних пріоритетів соціальної політики у сфері дитинства; визначення видів участі всіх суб'єктів соціально-педагогічної роботи в громаді та їх залучення до вирішення проблем дітей та учнівської молоді; відпрацювання та впровадження технологій залучення членів громади до вирішення проблем дітей та учнівської молоді; відкриття чи відновлення роботи закладів соціальної інфраструктури для дітей та учнівської молоді, виходячи з потреб територіальних громад; розробки та впровадження системи моніторингу соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівської

молоддю в територіальній громаді.

*Організаційний механізм* реалізується шляхом: системного підходу до організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді; оцінки ситуації щодо забезпечення необхідних умов для соціального становлення та розвитку дітей і учнівської молоді; планування роботи та впровадження соціальних послуг у закладах соціально-педагогічного спрямування з урахуванням потреб і проблем дітей та учнівської молоді місцевої громади; запровадження різних форм активізації громади (громадські слухання, громадські збори, опитування, рекламно-інформаційні кампанії тощо) в інтересах дітей та учнівської молоді; забезпечення умов для участі дітей, учнівської молоді, а також дорослих членів громади у прийнятті рішень та їх реалізації; організації і проведення конкурсу соціальних проектів серед неурядових організацій, які спрямовані на вирішення проблем дітей та учнівської молоді з метою підтримки місцевих ініціатив; створення однієї чи кількох координаційних рад (залежно від типу громади) за різними напрямками соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю; координації роботи та взаємодії державних і неурядових організацій, які працюють в інтересах дітей та учнівської молоді в територіальній громаді; забезпечення умов для функціонування в кожній територіальній громаді ініціативних груп, громадських організацій, які планують і впроваджують заходи, спрямовані на покращення становища дітей та учнівської молоді.

*Нормативно-правовий механізм* на державному рівні реалізується в законодавчих актах шляхом визначення правового поля участі громади у вирішенні проблем дітей та учнівської молоді як необхідної складової соціально-педагогічної роботи. На місцевому рівні різні види участі громади визначаються розпорядженнями органів місцевого самоврядування, виконавчої влади чи наказами закладів соціально-педагогічного спрямування.

*Науково-методичний механізм* соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді реалізується через: наукові дослідження у сфері різних напрямів соціально-педагогічної роботи в громаді; розробку методичних рекомендацій та інформаційно-методичних матеріалів для фахівців соціальної сфери з питань соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді; запровадження навчального курсу із підготовки фахівців до роботи в територіальній громаді у вищих навчальних закладах та інститутах післядипломної освіти; навчання соціальних педагогів, соціальних працівників, психологів, представників органів місцевої виконавчої влади з метою підвищення рівня їхньої професійної компетентності у сфері соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді; проведення регіональних, всеукраїнських конференцій та семінарів з метою популяризації досвіду та інноваційних технологій соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальних громадах.

*Економічний механізм* реалізується шляхом: посилення ролі органів місцевого самоврядування щодо фінансування місцевих соціальних проектів та програм для дітей та учнівської молоді; використання бюджетних коштів для вирішення пріоритетних проблем дітей та учнівської молоді територіальної громади; планування видатків місцевого бюджету для реалізації громадських ініціатив; створення умов для функціонування незалежних комісій за участю членів громади та громадського моніторингу використання бюджетних коштів на цільові програми для дітей та учнівської молоді; пошуку суб'єктами соціально-педагогічної роботи в територіальних громадах недержавних джерел фінансування.

Під час організації та проведення дослідно-педагогічної роботи ми базувалися на теоретичних положеннях С.Савченка про те, що в соціально-педагогічній практиці експериментальна робота має низку особливостей на відміну від традиційного педагогічного експерименту, що продиктовані специфікою об'єкта нашого дослідження, якому властиві багатофакторність і розмаїття соціальних зв'язків, які об'єктивно не піддаються чіткій фіксації.

Перевірка теоретичних положень концепції та впровадження структурно-функціональної моделі соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю здійснювалася під час формувального експерименту на базі малих міст – Бердичева (Житомирська область) та Сарни (Рівненська область), оскільки такі міста зараз є одними з найбільш чисельних різновидів територіальних громад в Україні. Окрім того, мале місто за способом життя його мешканців займає проміжне місце між великим містом з одного боку, та селом – з іншого. І саме воно в сенсі зміни способу та стилю життя є найбільш чутливим до трансформацій, що відбуваються у суспільстві. Експериментальна робота в обраних нами територіальних громадах проходила за єдиним алгоритмом: складання та аналіз соціального паспорта територіальної громади; навчання фахівців соціальної сфери методам роботи в громаді; організація та проведення фахівцями, які пройшли навчання, опитування жителів з метою визначення пріоритетних проблем дітей та учнівської молоді в громаді; формування ініціативних груп; розробка планів змін, соціальних проектів та програм в інтересах дітей та учнівської молоді; пошук ресурсів та партнерів для їх впровадження; реалізація місцевих ініціатив.

Визначення ефективності запропонованих нами теоретичних положень і практичних рекомендацій було здійснено за сукупністю критеріїв та показників результативності соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді. До них належать: 1) критерій *інноваційності*, показниками якого є реалізація соціальних програм і проектів в інтересах дітей та учнівської молоді; створення чи відновлення роботи закладів соціальної

інфраструктури для дітей та учнівської молоді за ініціативи/підтримки членів громади; нові соціальні послуги, впроваджені для різних цільових груп дітей та учнівської молоді; 2) критерій *залученості*, що містить такі показники: опитування членів громади з метою визначення потреб та проблем дітей і учнівської молоді; активна діяльність дитячих та молодіжних організацій; проведення інформаційно-рекламних кампаній в інтересах дітей і учнівської молоді та їхній вплив на зміну ситуації в громаді; участь дітей та учнівської молоді в реалізації соціальних проектів і програм на рівні школи, місцевої громади тощо; наявність ініціативних груп, які працюють над вирішенням проблем дітей та учнівської молоді місцевої громади; підтримка ініціатив членів громади органами місцевого самоврядування, закладами соціально-педагогічного спрямування; залучення ресурсів громади для вирішення проблем дітей та учнівської молоді; 3) критерій *комплексності*, який характеризується такими показниками: проведення на партнерських засадах спільних заходів органами місцевої виконавчої влади, закладами освіти, закладами соціально-педагогічного спрямування; реалізація спільних проектів, заходів неурядовими організаціями, органами місцевої виконавчої влади, закладами освіти та закладами соціально-педагогічного спрямування щодо вирішення проблем дітей та учнівської молоді в територіальній громаді.

З метою оцінки практичної значимості розроблених нами концепції та моделі соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді було проаналізовано показники, що характеризують результативність їх впровадження в містах Сарни та Бердичів за період з 2003 по 2006 роки. Як у м. Сарни, так і у м. Бердичеві розпочали роботу за підтримки членів громади два новостворені заклади соціальної інфраструктури для дітей і молоді. Збільшилася кількість соціальних послуг для різних цільових груп дітей і молоді на 8 у м. Сарни і на 7 – у м. Бердичеві. У результаті проведеної нами експериментальної роботи в м. Сарни розроблено комплексну міську програму соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю.

За час проведення експериментальної роботи значно зросла активність суб'єктів соціально-педагогічної роботи, ініціативність членів територіальних громад. Так, у м. Сарни та м. Бердичеві було проведено відповідно шість і п'ять опитувань жителів територіальних громад, щоб визначити проблеми дітей та учнівської молоді, а також відповідно три та чотири рекламних кампанії. Органами виконавчої влади та закладами соціально-педагогічного спрямування підтримано різні ініціативи членів громади в інтересах дітей та учнівської молоді: п'ять – у м. Бердичеві та чотири – у м. Сарни.

Більш масовою у вирішенні проблем дітей та учнівської молоді стала участь волонтерів-дорослих. Їх число в територіальній громаді м. Сарни зросло майже у три, а в територіальній громаді м. Бердичева в чотири рази.

Вагомим показником результативності проведеної експериментальної роботи стало збільшення числа дітей та учнівської молоді, залучених до соціально позитивної діяльності: участі в роботі дитячих та молодіжних організацій, гуртків та секцій, волонтерській роботі у школі, громаді. З 2003 по 2006 рік число таких дітей зросло у м. Сарни на 1260 і склало 2150 осіб, а в м. Бердичеві – на 2720 і склало 3850 осіб.

Доведено, що активізації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю значною мірою сприяє співпраця органів місцевого самоврядування, виконавчої влади, державних і неурядових організацій. Результатом експериментальної роботи у м. Сарни стало проведення 12 спільних заходів органами місцевої виконавчої влади, закладами освіти, закладами соціально-педагогічного спрямування та 7 спільних заходів разом із неурядовими організаціями, у м. Бердичеві відповідно – 9 та 12 заходів на партнерських засадах. Окрім цього, у м. Сарни за цей період була створена молодіжна громадська організація.

За рахунок фандрейзингу, який здійснювали фахівці соціальної сфери та члени ініціативних груп, для вирішення проблем дітей і учнівської молоді додатково були залучені позабюджетні фінансові ресурси на суму близько 6014 грн. у м. Сарни та 9600 грн. – у м. Бердичеві.

Експериментальна перевірка концепції та моделі соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю за сукупністю критеріїв та показників результативності в територіальних громадах міст Сарни та Бердичева підтвердила отримання педагогічного, соціального й економічного ефектів.

Порівняльний аналіз результатів експериментальної роботи в територіальних громадах міст Сарни та Бердичева засвідчив як подібні (мережа партнерської взаємодії, ініціативні групи, активізована громада), так і відмінні (форми соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю, місцеві ініціативи, створення закладів соціально-педагогічного спрямування, соціальні послуги тощо) результати, що обумовлені специфікою проблем дітей і учнівської молоді та наявними в громаді ресурсами щодо їх вирішення.

Підтвердженням цього стали розроблені та впроваджені під час експериментальної роботи інноваційні моделі соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю: просвітницька (тренінговий центр для підлітків [м. Луцьк]; школа як центр соціально-педагогічної роботи з батьками у мікрорайоні [м. Дніпропетровськ]); дозвіллева (підлітковий клуб „Оазис” [м. Івано-Франківськ]); соціально-реабілітаційна (Громадська служба соціальної адаптації [м. Тернопіль]); гендерна (програма для дівчат-лідерів [м. Київ]).

Таким чином, соціально-педагогічна робота з дітьми та учнівською молоддю в територіальних громадах має базуватися на єдиних концептуальних засадах. Одним із шляхів розвитку соціально-педагогічної роботи є розробка та

впровадження в територіальних громадах інноваційних моделей соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю як результат новаторських пошуків фахівців соціальної сфери, ініціатив членів самої громади, співпраці державних та неурядових організацій з урахуванням соціокультурних умов конкретної громади.

## ВИСНОВКИ

Узагальнення теоретичних та емпіричних результатів дослідження дає підстави для таких висновків.

1. У дисертації подано теоретичне узагальнення та наукове розв'язання комплексу проблемних питань соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді з урахуванням існуючих соціально-економічних умов. За результатами дослідження обґрунтовано концепцію соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді, розроблено структурно-функціональну модель організації такої роботи, визначено особливості діяльності закладів та організацій соціально-педагогічного спрямування з позицій сервісного підходу.

2. Вивчення сучасних наукових підходів щодо характеристики громади показує, що вона розглядається в соціологічному та політико-правовому аспектах переважно як спільнота, соціальна система чи суб'єкт місцевого самоврядування. За останні роки територіальна громада все більше стає об'єктом уваги соціальних педагогів, соціальних працівників та інших фахівців соціальної сфери, що обумовлює необхідність подальшого вивчення громади з позиції соціально-педагогічного підходу. У дослідженні обґрунтовано, що територіальну громаду доцільно розглядати як динамічну соціальну систему, що характеризується багатовимірністю та багатокомпонентністю. Багатовимірність територіальної громади визначається генезою її розвитку, для характеристики якої найважливішими є: ретроспективний (аналіз минулого), презентативний (аналіз теперішнього) та прогностичний (проекування майбутнього) аспекти. Багатокомпонентність територіальної громади зумовлена її економічними, соціальними, культурними та духовними характеристиками. Територіальна громада як соціальне утворення та соціалізуючий фактор у становленні та розвитку особистості поєднує місцеві традиції, менталітет і культуру із загальносуспільними цінностями, що забезпечує їй можливість займати окреме місце в системі координат „людина-суспільство”.

Територіальна громада як місце соціального буття дітей і учнівської молоді забезпечує необхідні умови для їхньої життєдіяльності через соціокультурні, правові, політичні та інституційні механізми. Особливість запропонованого нами соціально-педагогічного підходу полягає у визначенні територіальної громади як соціальної системи мезорівня соціального середовища, що характеризується: природно-економічними особливостями місцезнаходження; соціокультурними

традиціями населення; складом мешканців за гендерно-віковими характеристиками; закладами соціальної інфраструктури; органами місцевого самоврядування та місцевої виконавчої влади; неурядовими організаціями. Саме ці складові визначають особливості територіальних громад та відмінності між ними, що, у свою чергу, обумовлює й особливості процесу соціалізації дітей та учнівської молоді, які проживають на їхніх територіях.

3. На основі ретроспективного аналізу визначено передумови розвитку соціально-педагогічної підтримки дітей і молоді в громадах різного типу (православних братствах, сільських громадах, містах, мікрорайонах міст, громадських об'єднаннях), охарактеризовано зміст і форми соціальної підтримки та соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в історичному ракурсі. Як показало дослідження, традиції благодійності, соціальної опіки різних категорій дітей і молоді завжди були важливою складовою суспільного життя в українських громадах. Вивчення та узагальнення цього досвіду зараз є актуальним як в науковому плані, так і в практичному застосуванні.

4. У ході дослідження з'ясовано, що становлення та розвиток соціально-педагогічної роботи в громадах за кордоном здійснюється шляхом створення розгалуженої мережі установ і соціальних служб для різних цільових груп дітей і молоді, розробки та впровадження різних форм роботи, що передбачають залучення членів громади до вирішення проблем місцевого рівня. Доведено доцільність використання зарубіжного досвіду в сучасній соціально-педагогічній практиці на рівні територіальних громад, трансформуючи його до вітчизняних соціокультурних умов.

5. У дослідженні обґрунтовано, що за своєю сутністю соціально-педагогічна робота з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді є місцевим рівнем соціально-педагогічної діяльності, що здійснюється із використанням відповідних форм та методів. Зараз вона забезпечується переважно діяльністю державних та неурядових організацій шляхом надання ними соціальних послуг та впровадження відповідних соціально-педагогічних технологій і форм роботи. З метою підвищення ефективності соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю діяльність фахівців соціальної сфери в територіальній громаді має бути перш за все спрямована на розвиток співпраці, партнерських стосунків між різними соціальними інституціями територіальної громади, органами місцевої влади та членами громади в інтересах дітей та учнівської молоді. Особливістю соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді є активізація громадян, стимулювання їх до різних ініціатив, насамперед до участі у визначенні й вирішенні проблем дітей та учнівської молоді на місцевому рівні.

6. У дослідженні обґрунтована система організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді, яка складається із трьох підсистем: члени громади (діти, молодь, дорослі), заклади соціальної



інфраструктури для дітей та учнівської молоді, органи місцевого самоврядування та місцевої виконавчої влади. Кожна з цих підсистем містить свої компоненти. Цілі такої системи визначені як сервісні щодо інтересів і потреб дітей та учнівської молоді. Вони полягають у створенні умов і забезпеченні можливостей для отримання допомоги та підтримки дітям та учнівській молоді в процесі їхньої соціалізації в межах територіальної громади. Функцію зв'язуючої ланки між виокремленими підсистемами виконує механізм участі членів громади (діти, молодь, дорослі) в низці послідовних етапів: діагностиці проблемно-потребового поля дітей та молоді; створенні ініціативних груп; розробці планів змін, соціальних проектів, програм; пошуку ресурсів та партнерів для їх реалізації. Системний підхід в організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді забезпечується шляхом реалізації розробленої нами структурно-функціональної моделі, яка відображає найбільш оптимальну послідовність такої роботи, її етапи.

7. Доведено, що за існуючих соціально-економічних умов результативність соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді обумовлюється перш за все її ресурсним забезпеченням (природні, фінансові, матеріальні, людські, інституційні, інформаційні, технологічні, часові ресурси). Наявні в територіальних громадах ресурси можуть бути доповнені залученими ресурсами. Використання сукупних ресурсів соціально-педагогічної роботи має бути комплексним. Планування соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю доцільно здійснювати таким чином, щоб одні види ресурсів органічно доповнювалися іншими. Це сприятиме отриманню більш значимого соціального ефекту у вирішенні соціальних проблем дітей та учнівської молоді в територіальних громадах.

8. У дослідженні визначено, що соціально-педагогічна робота з дітьми та учнівською молоддю в територіальних громадах здійснюється в закладах освітньої сфери (загальноосвітні заклади, професійно-технічні училища) та закладах соціально-педагогічного спрямування (центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центри соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями, центри соціально-психологічної допомоги; соціальні гуртожитки; соціальні центри матері та дитини; центр для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді; підліткові клуби за місцем проживання). Визначено, що в основу діяльності закладів та організацій соціально-педагогічного спрямування територіальної громади покладено сервісний підхід – надання педагогічних, психологічних, медико-оздоровчих, юридичних та інформаційно-довідкових послуг дітям та учнівській молоді.

9. За результатами теоретичного та емпіричного вивчення обґрунтована роль і потенціал неурядових організацій як суб'єктів соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальних громадах. Доведено, що

сьогодні в соціальній сфері задіяна значна кількість неурядових організацій соціально-педагогічного спрямування: організації, що створені з метою підтримки дітей з функціональними обмеженнями та їхніх сімей; організації, діяльність яких спрямована на профілактику негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі; організації, створені на підтримку сім'ї та дітей, позбавлених батьківського піклування; організації та благодійні фонди, які працюють під патронатом релігійних конфесій. Нині неурядові організації спрямовують свою діяльність на вирішення соціальних проблем дітей і молоді місцевих громад, розробляючи та впроваджуючи інноваційні технології соціально-педагогічної роботи, у багатьох випадках вирішують проблеми підростаючого покоління, які не завжди є в полі зору державних організацій. Залучаючи до соціально-педагогічної роботи на волонтерських засадах представників громади, неурядові організації реалізують різні ініціативи в інтересах дітей та молоді, пропонують останнім широкий спектр соціальних послуг.

Наразі їхня соціальна діяльність у громаді не регламентована відповідними нормативно-правовими документами, що певним чином обмежує можливості соціально-педагогічної роботи. Тому необхідно розробити та впровадити дієві механізми соціального замовлення для цих організацій в умовах територіальних громад, що дасть їм можливість функціонувати в чітко визначеному правовому полі та створити систему соціальних служб і соціальних послуг, альтернативних державним. Це, у свою чергу, сприятиме збільшенню числа суб'єктів соціально-педагогічної роботи в територіальних громадах.

10. Проведені дослідження вказали на необхідність розробки концепції соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді. Мета розробленої нами концепції полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних засад і механізмів соціально-педагогічної роботи для забезпечення оптимальних умов соціалізації дітей та учнівської молоді, створення сприятливого середовища для їх гармонійного розвитку та виховання з урахуванням реальної соціально-економічної ситуації в громаді.

Основні завдання концепції: обґрунтування змістових та організаційних засад соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді для сприяння їхньому соціальному становленню, фізичному, духовному та інтелектуальному розвитку; визначення принципів та механізмів реалізації основних напрямів соціально-педагогічної роботи в територіальних громадах; визначення критеріїв та показників результативності соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальних громадах.

Концепція базується на таких основних положеннях. 1) Соціально-педагогічна робота з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді має бути спрямована на надання необхідних соціальних послуг,

впровадження соціально-педагогічних технологій та форм роботи, які зможуть забезпечити в умовах кожної громади соціально-правовий захист, соціальну профілактику, соціальну реабілітацію, соціально-культурну анімацію, а також соціально-педагогічну підтримку дітей та учнівської молоді. 2) В основу організації й здійснення соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальних громадах мають бути покладені соціально-політичні принципи, що визначають основні вимоги до реалізації соціальної політики держави щодо дітей та молоді на місцевому рівні; організаційно-управлінські принципи для забезпечення практичного втілення соціально-політичних принципів у системі соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в територіальній громаді; діяльнісно-функціональні принципи, що визначають сукупність вимог щодо технологічного забезпечення соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю. 3) Соціально-педагогічна робота з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді забезпечується адміністративно-політичним, організаційним, нормативно-правовим; науково-методичним, економічним механізмами. 4) Результативність такої роботи оцінюється за критеріями дієвості, інноваційності, залученості, комплексності, які характеризуються відповідними показниками.

11. Як показало дослідження, вирішення фахівцями соціальної сфери завдань соціально-педагогічної роботи здійснюється шляхом виконання ними низки базисних (діагностична, прогностична, комунікативна, організаційна) та спеціальних (активізуюча, інформаційна, фандрейзингу) функцій. Залишається актуальним питання підвищення рівня професійної компетентності фахівців соціальної сфери. Від його розв'язання значною мірою залежить результативність соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді, реалізація науково-методичних механізмів її забезпечення. За умов, що склалися, необхідно паралельно працювати в двох напрямках кадрового забезпечення соціально-педагогічної діяльності: готувати майбутніх соціальних педагогів, соціальних працівників, психологів до виконання соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді, а також проводити відповідне навчання фахівців соціальної сфери, які вже працюють з дітьми та молоддю в громадах. Вирішення цього завдання потребує розробки відповідного науково-методичного забезпечення з урахуванням особливостей навчального процесу у вищих навчальних закладах та на курсах і семінарах підвищення кваліфікації фахівців.

12. Дослідно-педагогічна робота в територіальних громадах із впровадження концепції соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю й структурно-функціональної моделі організації такої роботи підтвердила їхню ефективність та доцільність застосування в соціальній практиці. Результатом їх впровадження є отримання педагогічного, соціального та економічного ефектів. Педагогічним ефектом стало запровадження інноваційних форм і методів

соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю, нових соціальних послуг з урахуванням потреб дітей і молоді, їхня активна участь у реалізації соціальних проектів, програм на рівні школи, місцевої громади. Соціальний ефект полягає в налагодженні та розвитку системи взаємодії та партнерства між органами місцевого самоврядування, виконавчої влади, закладами та організаціями соціально-педагогічного спрямування, що сприяло консолідації їхніх зусиль при вирішенні нагальних проблем дітей та молоді. Робота щодо активізації членів громади забезпечила зростання ініціативності її членів, більш активну їхню участь у вирішенні соціально-педагогічних проблем на волонтерських засадах, розвиток місцевих ініціатив, а також значною мірою стимулювала створення соціальних служб та впровадження необхідних соціальних послуг, участь громадян у моніторингу соціальних змін задля благополуччя дітей і учнівської молоді. Економічний ефект проявився в позабюджетному інвестуванні соціально-педагогічних заходів шляхом надходження додаткових коштів та інших матеріальних ресурсів як від організацій і підприємств, так і від окремих фізичних осіб територіальної громади.

Як показало дослідження, у подальшому при розробці означеної проблеми має сенс приділити увагу вдосконаленню нормативно-правової бази організації соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді, проектуванню соціально-педагогічних технологій залучення дітей, учнівської молоді та дорослих до вирішення проблем у місцевих громадах, розробці стандартів оцінки якості соціальних послуг у закладах соціально-педагогічного спрямування, а також аналізу та узагальненню передового досвіду соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в різних типах територіальних громад.

## СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

### Монографії, підручники, навчальні та методичні посібники

1. Безпалько О.В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи: Монографія. – К.: Наук. світ, 2006. – 363 с.
2. Безпалько О.В. Організаційна форма як компонент технології соціально-педагогічної діяльності / Технології соціально-педагогічної роботи: Навч. посіб. / За ред. А.Й. Капської. – К., 2000. – С. 22-35.
3. Капська А.Й., Безпалько О.В., Вайнола Р.Х. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) – К., 2002. – 164 с.
4. Безпалько О.В., Савич Ж.В. Спількуємось та діємо: Навч.-метод. посіб. – К.: Навч. книга, 2002. – 112 с. *(Рекомендовано Міністерством освіти і науки)*

України).

5. Превентивна робота з молоддю за методом „рівний-рівному”: Навч. посіб. / За ред. І.Д. Зверєвої. – К.: Навч. книга, 2002. – 256 с. (авт.: С. 7-22, 139-145, 207-213).
6. Соціальна педагогіка: Підручник / За ред. А.Й. Капської – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 256 с. (авт.: С. 27-46, 225-238).
7. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. Навч. посіб. – К.: Логос, 2003. – 134 с. *(Рекомендовано Міністерством освіти і науки України)*
8. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І.Д. Зверєва, О.В. Безпалько, С.Я. Харченко та ін.; За заг. ред. І.Д.Зверєвої, Г.М. Лактіонової. – К: Центр навчальної літератури, 2004. – 256 с. (авт.: С. 5-14, 68-73).
9. Культура життєвого самовизначення. Навч. посіб. 5-9 кл. / За заг. ред. І.Д. Зверєвої. – К., 2003. – 536 с. (авт.: С. 14-32, 32-45, 45-55, 86-98).
- 10.Безпалько О.В. Діагностика соціальної роботи як умова успішного її функціонування // Соціальна робота: технологічний аспект. Навч. посіб. / За ред. А.Й. Капської. – К.: ДЦССМ, 2004. – С. 73-82.
- 11.Безпалько О.В. Соціальна робота в громаді: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 176 с. *(Рекомендовано Міністерством освіти і науки України)*
- 12.Безпалько О.В., Авельцева Т.П., Мацевко Н.І. Технології активізації громади. Метод. посіб. / За ред. О.В. Безпалько. – К.: Наук. світ, 2006. – 95 с.
- 13.Соціальна педагогіка. Підручник / За ред. проф. А.Й. Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 468 с. (авт.: С. 67-74, 187-195, 244-257, 370-383).
- 14.Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник / За ред. І.Д. Зверєвої. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с. (авт.: С.72-84, 120-130, 140-147).

#### **Статті у фахових виданнях**

- 15.Безпалько О.В. Технологічні аспекти підготовки соціальних педагогів до роботи з дітьми обмежених функціональних можливостей // Соціалізація особистості: Зб. наук. праць / За ред. А.Й. Капської. – К.: НПУ, 1999. – С. 36-41.
- 16.Безпалько О.В. Готовність студентів до роботи з „дітьми вулиці”: досвід України та країн світу // Соціалізація особистості: Зб. наук. праць / За заг. ред. А.Й. Капської. – К.: НПУ, 1999. Випуск 4. – С. 54-60.
- 17.Безпалько О.В. Зміст і напрями професійної діяльності соціального педагога в загальноосвітніх закладах / Проблеми педагогічних технологій. Зб. наукових праць. – Луцьк, 2002. Випуск 2. – С. 74-80.
- 18.Безпалько О.В. Соціально-педагогічні аспекти формування здорового способу життя молоді / Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської

- молоді. – Зб. наук. праць. – Київ-Житомир: Вид-во Волинь, 2003. – Кн. 2. – С. 120-127.
- 19.Безпалько О.В. Поняття „соціально-педагогічна діяльність” в тезаурусі соціальної педагогіки // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – № 4. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. – С. 45-51.
  - 20.Безпалько О.В. Поняття „грумада” у соціально-педагогічній діяльності // Наука і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. – К.: Логос, 2003. – Том XL. – С. 15-26.
  - 21.Безпалько О.В. Просвітницький тренінг як різновид соціальних послуг для дітей та молоді // Соціалізація особистості: Зб. наук. праць. / За ред. проф. А.Й. Капської. Том ХХІ. – К.: Логос, 2003. – С. 62-74.
  - 22.Безпалько О.В. Концептуальні підходи до організації соціально-педагогічної роботи в громаді // Наука і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. – К.: Логос, 2004. – Том 44. – С. 3-12.
  - 23.Безпалько О.В. Соціально-педагогічні аспекти діяльності громад в Україні: ретроспективний огляд // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: Зб. наук. праць. – Вип.1 (11). – К.: НПУ, 2004. – С. 63-71.
  - 24.Безпалько О.В. Соціально-педагогічна діяльність українських громад у ХІV –ХІХ століттях // Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія 11. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління. Зб. наук. праць. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2004. – № 1(23). – С. 40-48.
  - 25.Безпалько О.В. Соціально-педагогічна діяльність і соціальна робота: спільне та відмінне // Наукові записки Тернопільського національного університету. Серія: Педагогіка. – № 6. – Тернопіль: ТДПУ, 2004. – С. 123-129.
  - 26.Безпалько О.В. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в громаді: огляд зарубіжного досвіду // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Зб. наук. праць. – Київ-Житомир: В-во ЖДУ, 2004. – С. 356-362.
  - 27.Безпалько О.В. До питання актуальності соціально-педагогічної роботи в громаді // Проблеми педагогічних технологій. Зб. наук. праць. Випуск 3-4. – Луцьк, 2004. – С. 10-16.
  - 28.Безпалько О.В. Форми підготовки спеціалістів до соціально-педагогічної роботи в громаді // Соціальна педагогіка: теорія і практика. Випуск 1. – Луганськ, 2005. – С. 74-81.
  - 29.Безпалько О.В. Особливості підготовки та реалізації соціальних проектів у територіальній громаді // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2005. – № 2. – С. 75-83.
  - 30.Безпалько О.В. Організація партнерства як складова соціальної роботи //

Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2005. – № 2. – С. 30-39.

- 31.Безпалько О.В. Ресурсне забезпечення соціальної роботи в громаді // Наукові записки Тернопільського національного університету. Серія: Педагогіка. – № 3. – Тернопіль, ТДПУ, 2005. – С. 169-175.
- 32.Безпалько О.В. Види та оцінка якості послуг у соціально-педагогічній роботі на рівні громади // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2005. – № 3. – С. 29-38.
- 33.Безпалько О.В.Сучасний стан соціально-педагогічної роботи у сільській громаді // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Зб. наук. праць. – Вип.8. – К., 2005. – С. 170-175.
- 34.Безпалько О.В. Неурядові організації України: соціально-педагогічна робота з дітьми та учнівською молоддю у територіальних громадах // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2006. – № 1. – С. 44-57.
- 35.Безпалько О.В. Організація змістовного дозвілля дітей як напрям соціально-педагогічної роботи у територіальній громаді // Наука і сучасність: Збірник наукових праць Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. – Том 53. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. – С. 16-25.
- 36.Безпалько О.В. Системний підхід до організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2006. – № 3. – С. 46-53.
- 37.Безпалько О.В. Соціально-педагогічна робота в загальноосвітніх закладах територіальної громади // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Зб. наук. праць. – Вип. 9., Кн.ІІ – К., 2006. – С. 48-54.
38. Безпалько О.В. Соціально-педагогічна діяльність молодіжних служб у громадах Великої Британії // Соціалізація особистості: Зб. наук. праць. / За ред. проф. А.Й. Капської. Том XXVII. – К.: Логос, 2006. – С. 104-113.
- 39.Безпалько О.В. Соціально-педагогічна робота в громаді: функції фахівців соціальної сфери // Наука і сучасність: Збірник наукових праць Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. – Том 57. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. – С. 24-31.

**Статті у збірниках матеріалів міжнародних і всеукраїнських наукових та науково-практичних конференцій**

- 40.Безпалько О.В. Підготовка студентів до соціально-профілактичної роботи з молоддю // Соціальна робота в Україні на початку XXI століття: Проблеми теорії і практики: Матеріали доповідей на Міжнародній науково-практичній конференції 29-31 жовтня 2002 року. – К., 2002. – С. 206-213.
- 41.Безпалько О.В. Соціально-педагогічна практика як складова професійного становлення спеціаліста у вищій школі // Актуальні проблеми професійної підготовки фахівців соціальної роботи в Україні і за рубежом: Матеріали

міжнародної науково-практичної конференції 5-6 травня 2003 року. – Ужгород, 2003. – С. 35-37.

- 42.Безпалько О.В. Зміст соціально-педагогічної діяльності в сучасних умовах // Матеріали перших Міжнародних Драгоманівських читань: 30 вересня – 2 жовтня 2003р. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2003. – Випуск 2. – С. 9-13.
- 43.Безпалько О.В. Теоретико-методичні аспекти підготовки студентів до соціально-педагогічної роботи в громаді // Ціннісні пріоритети освіти у XXI столітті: орієнтири та напрямки сучасної освіти: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. 2-5 жовтня 2005 р., Луганськ. – Частина 1. – Луганськ: Альма-Матер, 2005. – С. 90-97.
- 44.Безпалько О.В. Особливості організації соціальної профілактики в умовах територіальної громади // Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. Випуск 23. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 11-14.
- 45.Безпалько О.В. Аналіз теоретичних підходів до визначення та змісту соціально-педагогічної роботи в громаді // Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції „Наука та освіта 2006”. Том 2. Педагогічні науки. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. – С. 73-75.
- 46.Безпалько О.В. Принципи соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді // Соціальна робота і сучасність: теорія та практика: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (18-19 травня 2006 р. м. Київ). – К.: ІВЦ „Видавництво „Політехніка”, 2006. – С.11-12.
- 47.Безпалько О.В. Зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в центрах соціально-психологічної реабілітації // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Тези доповідей. – К.: Університет „Україна”, 2006. – С. 321-323.

#### **Публікації в інших виданнях**

- 48.Безпалько О.В. Ресурси як умова забезпечення соціально-педагогічної діяльності / Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та вузі. Зб. наук. праць. – Рівне: Волинські обереги, 2002. – С. 196-199.
- 49.Безпалько О.В. До питання структури та функцій соціально-педагогічної діяльності // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 5. – С.32-35.
- 50.Безпалько О.В., Едель С.В. Підготовка волонтерів до роботи з дітьми обмежених функціональних можливостей. Методичні рекомендації до проведення тренінгових занять – К.: НПУ, 2001. – 32 с.
- 51.Безпалько О.В. Підготовка волонтерів до проведення організаційних форм соціально-педагогічної діяльності / Волонтерство: poradnik для організатора волонтерського руху / Укладач Лях Т.Л. – К.,2001. – С. 128-137.



- 52.Безпалько О.В., Губарева Т.Г. Соціальна підтримка дітей з обмеженими функціональними можливостями. Методичні рекомендації. – К.: Логос, 2002. – 48 с.
- 53.Безпалько О.В. Технологічні аспекти профілактики ВІЛ/СНІДу серед неповнолітніх у притулках // Профілактика ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки серед вихованців притулків для неповнолітніх: Збірка інформаційних, методичних, ілюстративних матеріалів для спеціалістів / За заг. ред Т.В. Журавель, Т.Л. Лях. – К.:”Версо-04”, 2004. – С. 16-22.
- 54.Безпалько О.В. Навчально-методичний комплекс з курсу „Соціальна робота в громаді”. – К.: АПСВ, 2005. – 25 с.
- 55.Безпалько О.В. Діяльність органів місцевого самоврядування, громадських організацій, міжнародних фондів щодо покращення становища сільських дітей // Стан та соціальний захист сільських дітей: Тематична доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2004 р. – К.: Державний ін-т проблем сім’ї та молоді, 2005. – С. 175-189.
- 56.Безпалько О.В., Лях Т.Л. З досвіду налагодження партнерства у рамках проекту „Покращення якості соціальних послуг дітям та сім’ям в громаді” // Організація партнерства у місцевих громадах. За заг. ред. І.Д. Звереві. – К.: Наук. світ, 2006. – С. 39-43.
- 57.Покращення якості соціальних послуг дітям та сім’ям в громаді / За заг. ред. О.В. Безпалько. – К.: Наук. світ, 2006. – 80 с. (авт.: С. 12-19, 37-40, 73-76).

**Безпалько О. В. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді. – Рукопис.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка, Луганськ, 2007.

У дисертації подано та науково обґрунтовано теоретико-методологічні та організаційно-методичні засади соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді.

Визначено роль територіальної громади як соціалізуючого фактора в розвитку та становленні особистості, сутність та особливості соціально-педагогічної роботи в громаді.

Здійснено історико-педагогічний аналіз розвитку соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в громаді у вітчизняній та зарубіжній практиці.

На основі системного підходу розроблено структурно-функціональну модель організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді.

З позиції сервісного підходу проаналізовано соціально-педагогічну роботу в закладах соціальної інфраструктури для дітей та учнівської молоді територіальної громади, уточнено класифікацію соціальних послуг, які надаються в цих закладах, визначено критерії оцінки їх якості.

Науково обґрунтовано концепцію соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді, у якій розкрито принципи реалізації та механізми забезпечення соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю, показники результативності такої роботи.

Охарактеризовано функції соціальних педагогів і соціальних працівників, які здійснюють соціально-педагогічну роботу з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді, розроблено змістовно-технологічні компоненти підготовки фахівців до такої роботи.

**Ключові слова:** соціально-педагогічна робота, територіальна громада, соціалізація, соціальні послуги, заклади та організації соціально-педагогічного спрямування, неурядові організації, концепція.

**Безпалько О.В. Теория и практика социально-педагогической работы с детьми и учащейся молодежью в территориальном сообществе. – Рукопись.**

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – Луганский национальный педагогический университет имени Тараса Шевченко, Луганск, 2007.

В диссертации разработаны и научно обоснованы теоретико-методологические и организационно-методические основы социально-педагогической работы с детьми и молодежью в территориальном сообществе.

С позиций социально-педагогического подхода определена роль территориального сообщества как фактора социализации детей и ученической молодежи, его характеристики как социальной системы мезоуровня социальной среды: природно-экономические особенности месторасположения, гендерно-возрастной состав жителей, социокультурные традиции населения, учреждения социальной инфраструктуры, органы местного самоуправления, неправительственные организации. Доказано, что именно эти составные определяют различия между территориальными сообществами, что, в свою очередь обуславливает процессы социализации детей и ученической молодежи, которые проживают на их территории.

В исследовании представлены результаты историко-педагогического анализа социально-педагогической работы с детьми и молодежью в территориальных сообществах в Украине и за рубежом.

В работе определены особенности социально-педагогической работы в

территориальном сообществе, обоснована система социально-педагогической работы с детьми и учащейся молодежью в территориальном сообществе составными компонентами которой являются: члены сообщества (дети, молодежь, взрослые), учреждения социальной инфраструктуры для детей и молодежи (учреждения образовательной сферы и учреждения социально-педагогической направленности), органы местной исполнительной власти и местного самоуправления. На основе системного подхода разработана структурно-функциональная модель организации социально-педагогической работы с детьми и учащейся молодежью в территориальном сообществе.

В диссертации определены виды социальных услуг для детей и учащейся молодежи, сформулированы критерии оценки их качества. С позиций сервисного подхода охарактеризованы особенности социально-педагогической работы в учреждениях социальной инфраструктуры для детей и учащейся молодежи: общеобразовательных школах, центрах социальных служб для семьи, детей и молодежи, центрах социально-психологической реабилитации для детей и молодежи с ограниченными физическими возможностями, социальных общежитиях, центрах социально-психологической помощи, центрах для ВИЧ-инфицированных детей и молодежи, центрах матери и ребенка, приютах для несовершеннолетних.

В диссертации представлена авторская классификация неправительственных организаций социально-педагогической направленности, выявлен их потенциал как субъектов социально-педагогической работы на местном уровне, определены направления их работы в интересах детей и учащейся молодежи.

В исследовании раскрыта специфика социально-педагогической работы с детьми и молодежью в сельском сообществе, ее актуальные направления в современных условиях.

На основе теоретического и эмпирического анализа проблемы разработана авторская концепция социально-педагогической работы с детьми и учащейся молодежью в территориальном сообществе, определены три группы принципов организации этой работы (социально-политические, организационно-управленческие, деятельностно-функциональные), а также механизмы (административно-политический, организационный, нормативно-правовой, научно-методический, экономический) их реализации.

В работе охарактеризованы критерии и показатели результативности социально-педагогической работы с детьми и учащейся молодежью в территориальном сообществе.

В диссертации представлены результаты экспериментальной работы в территориальных сообществах, описаны ее педагогический, социальный, экономический эффекты на основании показателей результативности.

На основе анализа профессиональных функций социального педагога и

социального работника, детализированы функции их деятельности в процессе социально-педагогической работы с детьми и молодежью в территориальном сообществе (диагностическая, прогностическая, коммуникативная, организационная, активизирующая, информационная, фандрейзинга); раскрыты содержательно-технологические компоненты подготовки будущих специалистов социальной сферы к такой работе в условиях высших учебных заведений, предложены формы повышения квалификации для специалистов, которые непосредственно работают с детьми и молодежью в территориальных сообществах.

**Ключевые слова:** социально-педагогическая работа, территориальное сообщество, социализация, социальные услуги, учреждения и организации социально-педагогической направленности, неправительственные организации, концепция.

**O. V. Bepalko. Theory and Practice of Community Social-Pedagogic Work with Children and Youth.** – Manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Pedagogy in speciality 13.00.05 – Social Pedagogy. – Luganck Taras Shevchenko National Pedagogical University, Lugansk, 2007.

The dissertation presents and scientifically substantiates the theoretical-methodological and organisational-methodological framework of the community social-pedagogic work with children and youth.

It defines the community role as a socialisation factor in development and achievement of personhood as well as the substance and specific features of the community social-pedagogic work.

The historic pedagogic analysis of the community social-pedagogic work with children and youth in the domestic and foreign practices is undertaken here.

A concept of the community social-pedagogic work with children and youth is well-founded as well as its principles of implementation and mechanisms of delivery, a structural-functional model of setting up such work.

The social-pedagogic work in the social infrastructure institutions for children and youth of the local community is analysed in terms of a service-based approach, classification of social services as delivered by these institutions is specified and criteria for their quality evaluation are identified.

The functions to be performed by social pedagogues and social workers in framework of the community social-pedagogic work with children and youth are described as well as the content/technology-based components of training the specialists in such work developed.

**The key words:** a social-pedagogic work, a local community, socialisation,

socially and pedagogically oriented institutions and organisations, non-governmental organisations, social services, a concept.